

Artikel: Met de kennis van toen: Bureau Inlichtingen en de kennis van de Nederlandse regering te Londen

Auteur: Miriam van der Veen

Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 42.2, pp. 22-32.

© 2020 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Abstract: During the Second World War, Bureau Inlichtingen (BI) gathered intelligence about the political, economic and military situation in the occupied Netherlands. BI passed this information to the Dutch government in exile. During this process, intelligence had to pass through levels of information filters. At one of the levels, BI chose what information would be sent to the government and what not. From this study it can be concluded that on all subjects except for the situation of Jewish people, BI gave a representative overview of the developments in the occupied Netherlands. The reason for this silence about the persecution of Jews, despite BI gathering multiple clear reports on this subject, remains unclear. The findings of this study add to the discussion among historians about when the allied governments knew about the mass murder taking place in the Nazi concentration camps.

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

MET DE KENNIS VAN TOEN: BUREAU INLICHTINGEN EN DE KENNIS VAN DE NEDERLANDSE REGERING TE LONDEN

Bureau Inlichtingen verzamelde vanaf november 1942 informatie voor de Nederlandse regering te Londen betreffende de politieke, economische en militaire situatie in het bezette Nederland. Uit de bestudering van de inlichtingen blijkt dat het Bureau uiterlijk in het voorjaar van 1943 op de hoogte moet zijn geweest van de vervolging van joden, maar hoe zat dit met de regering van Nederland?

Miriam van der Veen

aarom dan dit zwijgen? Deze vraag stelt holocaust-overlevende G.L. Durlacher in zijn boek *Strepen aan de hemel* (1985).¹ In het boek beschrijft

hij via het onderzoek van Martin Gilbert en Walter Laqueur dat de Amerikaanse en Britse regeringen al eind 1942 kennis hadden van de grootschalige vernietiging van Joodse bevolking door de nazi's. Binnen de historiografie is al meerdere decennia een discussie gaande over de geallieerde kennis van de Jodenvervolging en de vraag waarom er niet besloten werd in te grijpen. Rond de eeuwwisseling is ook de discussie over de kennis die de Nederlandse regering gevestigd te Londen heeft gehad over de Jodenvervolging op gang gekomen. In dit artikel zal ik pogen een bijdrage te leveren aan deze discussie aan de hand van onderzoek naar een van de Nederlandse geheime diensten,

namelijk Bureau Inlichtingen (BI).

Het bestuderen van één van de 50 inlichtingen- en veiligheidsdiensten die Nederland heeft gehad sinds het begin van de Eerste Wereldoorlog is relevant, omdat inlichtingen- en veiligheidsdiensten een wezenlijke invloed op de besluitvorming van de regering hadden en nog steeds hebben.² Binnen de geschiedschrijving zijn de inlichtingen- en veiligheidsdiensten echter vaak onderbelicht gebleven. Bureau Inlichtingen is bijvoorbeeld binnen de bestaande literatuur slechts beperkt onderzocht. Er bestaan een aantal boeken en artikelen, zoals *Vijandbeelden* (2016) van Constant Hijzen en *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten* (1993) van Frans Kluiters, die zich richten op de Nederlandse Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten waarbinnen regelmatig aandacht is voor de organisaties die tijdens de Tweede Wereldoorlog actief waren. De discussie over de Nederlandse Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten tijdens de Tweede

Wereldoorlog wordt echter gedomineerd door de problematische voorgangers van Bureau Inlichtingen.

DE ORGANISATIE

De vooroorlogse inlichtingenorganisatie, de Centrale Inlichtingendienst (CI), hief zichzelf op na de Duitse inval in Nederland. De Nederlandse regering te Londen had door de bezetting, de opheffing van de Centrale Inlichtingendienst en de vernietiging van haar archief geen enkel rechtstreeks contact met Nederland en wist daardoor niet wat zich daar afspeelde. Er werd echter wel van Nederland verwacht dat er werd bijgedragen aan de geallieerde oorlogsvoering. Binnen de MI6, de Britse buitenlandse inlichtingendienst, werd daarom de *Dutch Section* opgezet. Als deze Nederlandse sectie geen inlichtingen over politiek, maatschappij en defensie kon leveren, zouden de Britten zelf acties op Nederlands grondgebied gaan uitvoeren. Ook wilde de Britse *Special Operations Executive* in Nederland het ondergrondse anti-Duitse verzet organiseren.³ Kortom: de behoefte aan een puur Nederlandse inlichtingenorganisatie was groot, zowel voor de eigen informatievoorziening als voor het houden van controle over de Britse activiteiten rond Engelandvaarders – Nederlanders die vanuit het bezette Nederland naar Engeland reisden om zich aan te sluiten bij de geallieerde strijdkrachten – en op het bezette Nederlandse grondgebied.

Op 19 juli 1940 richtte de Nederlandse regering te Londen daarom de Centrale Inlichtingendienst (CID) op. Koningin Wilhelmina speelde hierbij een belangrijke rol en wist een permanente controle op de organisatie te houden door haar particulier secretaris Van 't Sant naar voren te schuiven als hoofd van deze nieuwe inlichtingendienst. In eerste instantie hield de CID zich bezig met het debriefen van overgekomen Nederlanders en het verzamelen van kranten en tijdschriften uit de bezette

gebieden. Van 't Sant wilde daarnaast een inlichtingennetwerk opzetten door Engelandvaarders terug naar Nederland te sturen en hen daar informatie te laten verzamelen en versturen.⁴ De secretaris zou niet lang aan het hoofd staan van de CID, want zijn goede relatie met Wilhelmina en het feit dat hij slechts zes agenten boven Nederland wist te droppen werden hem niet in dank afgenomen. Zijn relatie met Wilhelmina strekte zo ver dat hij alle inlichtingen naar haar doorstuurde, wat maakte dat ze haar greep op het kabinetsbeleid kon vergroten. De opvolgers van Van 't Sant kregen echter helemaal niks opgezet.⁵

Van Lidth de Jeude en Van Angeren, de ministers van respectievelijk oorlog en justitie, adviseerden premier Gerbrandy daarom om een organisatie op te zetten onder het ministerie van oorlog, waarmee de belemmerende scheiding tussen het militaire en civiele inlichtingenwerk zou worden opgeheven. Hoewel Wilhelmina zich hier in eerste instantie tegen verzette, werd op 28 november 1942 de nieuwe inlichtingendienst Bureau Inlichtingen opgericht.⁶ BI had als taak het inwinnen, verzamelen en doorgeven van alle inlichtingen op politiek, economisch en militair terrein die van belang waren voor huidige en toekomstige militaire acties en voor het voorbereiden van de terugkeer van de regering na de beëindiging van de Duitse bezetting. Bovendien was het bureau verantwoordelijk voor het organiseren en leiden van de uitzending van personen voor de uitvoering van bijzondere opdrachten of het overbrengen van berichten in het bezette Nederland.⁷ Reserve-majoor Broekman kreeg de leiding, maar werd op 26 juli 1943 vervangen door kapitein der infanterie van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger: Jan Marginus Somer.⁸

Bureau Inlichtingen moest vanaf de grond opgebouwd worden, omdat er geen agenten in of radioverbindingen met

bezet Nederland waren en alle connecties met de voorgaande en andere Nederlandse inlichtingendiensten te Londen werden verbroken. Agenten werden gerekruteerd onder Engelandvaarders, waarbij de voorkeur uitging naar vrijwilligers die reeds in Nederland actief waren geweest in het verzet.⁹ De inlichtingen verkreeg het bureau via de tot BI-agenten opgeleide Engelandvaarders en verzetsorganisaties. Bij de verzameling van de inlichtingen heeft het eerste informatiefilter plaatsgevonden omdat veel verzetsgroepen een specifieke invalshoek hadden, zoals militaire inlichtingen of juist economische, en er daarbinnen afwegingen werden gemaakt betreffende relevante informatie.¹⁰ Naast radioverbindingen maakte Bureau Inlichtingen gebruik van een tweetal routes om inlichtingen richting Engeland te smokkelen: de Zweedse weg en de Zwitserse weg. Ook hier vond een informatiefiltering plaatst. Via de Zwitserse weg werd bijvoorbeeld eerst aan de Nederlandse zijde door een commissie besloten welke documenten werden verzonden en vervolgens gebeurde dit opnieuw aan de Zwitserse zijde door 't Hoofd, die de route had opgezet. Aan beide zijdes werden de inlichtingen ook voorzien van commentaar.¹¹

Bureau Inlichtingen heeft drieënveertig agenten naar Nederland uitgezonden, van wie er zeventien zijn gesneuveld. Het sterftecijfer onder agenten van Bureau Inlichtingen is absoluut gezien hoog, maar vergeleken met de droppings van de Nederlandse sectie van de *Special Operations Executive*, waarbij zevenenvijftig van de negenenvijftig agenten door het *Englandspiel* om het leven kwamen, zijn de droppings van Bureau Inlichtingen zeer succesvol. Geen van de agenten is tijdens de dropping gearresteerd, mede doordat bijna alle agenten werden gedropt zonder dat iemand in Nederland was ingelicht over de droppingslocatie. Dit maakte

de kans op verraad of Duitse infiltratie vele malen kleiner. De gedropte agenten hadden verschillende missies. Sommigen hadden als taak het organiseren van spionagegroepen in het bezette Nederland, terwijl andere agenten werden opgeleid tot marconist, codeur of microfotograaf en zich tijdens hun missie bezighielden met het versturen van informatie vanuit Nederland naar Engeland.¹²

DE KENNIS IN BALLINGSCHAP

De inventarisnummers tweeëndertig tot en met zesendertig en achtendertig van het archief Bureau Inlichtingen (226b), die in het NIOD liggen opgeslagen, omvatten rapporten, berichten en brieven die Bureau Inlichtingen uit Nederland heeft ontvangen of die door de Nederlandse regering te Londen dan wel Bureau Inlichtingen zelf zijn opgesteld. De onderwerpen die in de rapporten en brieven worden behandeld zijn zeer divers. Zo zijn er inlichtingen over de politieke situatie in Nederland te vinden. Een rapport van 17 november 1941 van het Nederlands Informatiebureau (een in juni 1941 door de Nederlandse regering te Londen opgerichte organisatie om de Amerikaanse overheid en pers van informatie over Nederland te voorzien) beschrijft bijvoorbeeld dat Nederland een andere status had dan de meeste andere bezette landen vanwege de Germaanse origine. De nazi's hadden daarom als doel de nazificatie van alle Nederlandse instituties. Nederland moest een belangrijke rol gaan spelen in de nieuwe Europese orde en Nederlandse politieke partijen werden verboden of kwamen onder leiding van Nederlandse nazi's te staan.¹³

Ook zijn er inlichtingen te vinden over het dagelijks leven in het bezette Nederland, zoals een brief die door een Nederlander naar een kennis of familielid in de Verenigde Staten is gestuurd op 15 september 1941. Hierin vertelt hij dat het Nederlandse volk zich in steeds sterkere

NIOD Beeldbank WO2, afbeelding 99052.

Gebouw Bureau Inlichtingen, Londen.

mate tegen de NSB en ‘de Moffen’ keert en dat er regelmatig Nederlanders naar kampen werden gestuurd, bijvoorbeeld vanwege verboden partijlidmaatschap. De omstandigheden in de meeste kampen waren slecht en velen kwamen er om het leven. Mede dankzij toespraken van koningin Wilhelmina die via Radio Oranje te horen waren, zou de eenheid onder het

Nederlandse volk echter versterken en ondanks steeds grotere problemen en voedseltekorten hield het volk vertrouwen in de goede afloop.¹⁴ Koningin Wilhelmina komt regelmatig terug in de inlichtingen. In een document genaamd ‘Over de koningin’, gedateerd 3 juni 1941, wordt beschreven dat de Duitse bezetter poogde een scheiding tussen het Nederlandse

volk en de koningin te creëren. Hier slaagde de bezetter 'vanzelfsprekend' niet in. De geschiedenis van Nederland en de familie van Oranje waren immers 'saamgeweven'.¹⁵

dat de Duitsers V1 platformen bij Ter Heide en Wassenaar aan de Nederlandse kust hadden gebouwd.¹⁸ Er zijn drie grootschalige verzetsacties die regelmatig terugkomen in de inlichtingen: het

" BUREAU INLICHTINGEN MOEST VANAF DE GROND OPGEBOUWD WORDEN."

Naast de politieke situatie komt ook de economische situatie in het bezette Nederland aan bod. Uit een rapport van Bureau Inlichtingen uit de zomer van 1943 blijkt dat de Nederlandse industrie was lamgeslagen. Productieopdrachten uit Duitsland bleven steeds vaker uit, personeel werd in Duitsland te werk gesteld en omdat de fabrieken toch stilstonden werden machines gevorderd en naar Duitsland gebracht.¹⁶ Een grote ergernis in de Nederlandse samenleving was de tewerkstelling van Nederlanders in Duitsland, wat bijvoorbeeld is benadrukt in het document 'Indrukken en nieuws uit Nederland' van 15 december 1942. Dit document is opgesteld op basis van een gesprek met een Nederlander die enkele maanden eerder nog in Nederland was. Tienduizenden Nederlanders van diverse beroepsgroepen werden gedwongen in fabrieken te werken. Het eten was er slecht en de risico's waren groot, omdat de fabrieken dienden voor de Duitse oorlogsindustrie en daarom kwetsbaar waren voor geallieerde bombardementen.¹⁷

Verder zijn er inlichtingen van militaire aard en over het Nederlandse verzet. Binnen deze groep inlichtingen worden bijvoorbeeld specifieke locaties van bunkers of Duitse lanceerplatformen beschreven en zijn er inlichtingen betreffende de *Westwall* en de Duitse troepen, zoals in het rapport 'Recent nieuws uit Nederland', gedateerd 27 november 1944, waarin wordt benoemd

artsenverzet, de April-meistaking en de spoorwegstaking.¹⁹ Daarnaast zijn er veel berichten over arrestaties en executies door de Duitsers als represaille voor verzetsdaden of jegens de verzetsstrijders, zoals het document '79 vaderlanders ter dood veroordeeld'.²⁰

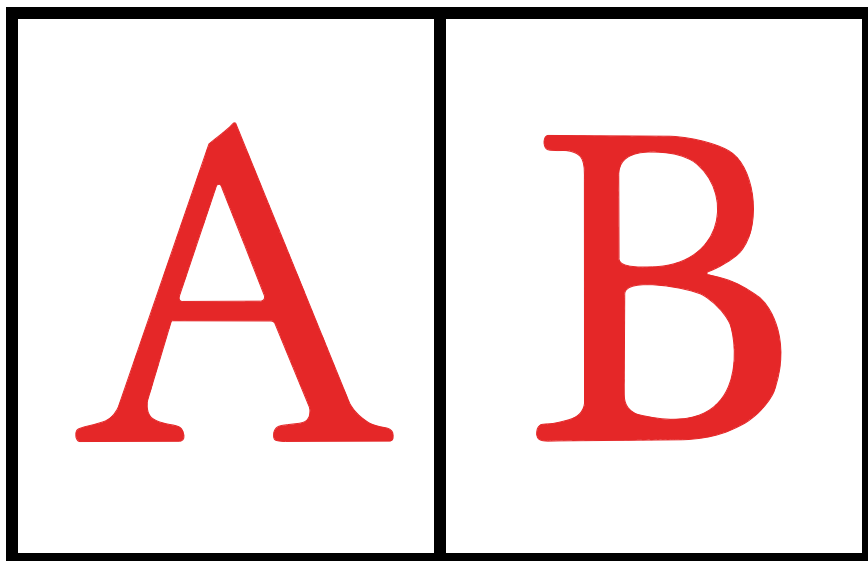
Voor de inlichtingen over de politieke en economische situatie en het verzet in Nederland geldt dat ze, na het eerste filter door de BI-agenten en verzetsgroepen en een tweede filter langs de smokkelroutes, ook door een derde informatiefilter zijn gekomen. De informatie betreffende deze onderwerpen in de inlichtingen en in de rapporten die Bureau Inlichten heeft overgedragen aan het ministerie van Binnenlandse Zaken en Algemene Zaken te Londen tussen juli 1943 en juni 1944 liggen namelijk zeer dicht bij elkaar. Deze maandelijkse rapporten bevatten de volgende onderdelen: algemeen, politieke ontwikkelingen, ondergronds werk, Duits bestuur, NSB, economisch, sociaal, verkeer, intellectueel en artistiek leven, kerken, jeugd, Joden, de verzetsacties, de illegale pers. Hoewel de militaire inlichtingen net als de politieke en economische inlichtingen tot de taakbeschrijving van BI behoren, zijn ze niet in de rapporten opgenomen. Vermoedelijk zijn deze doorgespeeld naar andere instanties die baat hadden bij dit type inlichtingen.

Wanneer we kijken naar de politieke ontwikkelingen is te zien dat de gewenste terugkeer naar de

constitutionele monarchie en het optimisme onder het Nederlandse volk veelvoorkomende onderwerpen zijn in de rapporten van BI aan de regering. Binnen de secties over de economie wordt vooral gesproken over de enorme krimp van de import en export en de uitvoer van producten naar Duitsland, maar ook de inflatie en de instortende Nederlandse industrie door een tekort aan grondstoffen en arbeidskrachten wordt besproken. In elk van de rapporten is bovendien oog voor het Nederlandse verzet, hoewel er steeds wordt benadrukt dat in verband met veiligheidsoverwegingen veel namen, groepen of daden niet beschreven worden. De grote lijnen van het toenemend aantal verzetsacties en de Duitse represailles worden echter wel geschetst en er wordt benoemd dat het talrijke aantal berichten bewondering afdwong voor de geestelijke veerkracht en moed van de illegale strijders. Daarnaast worden

diverse illegale bladen en hun oplagen beschreven.²¹

Voor inlichtingen betreffende de situatie van de Joden in Nederland geldt, in tegenstelling tot de politieke en economische situatie en het verzet in Nederland, dat ze niet door dit derde informatiefilter zijn gekomen. In de inlichtingen zijn een aantal interessante bronnen te vinden, zoals een niet-getiteld rapport, gedateerd 10 februari 1942, dat de situatie voor Joden in Nederland tot op dat moment beschrijft. Vanaf september 1940 werden er veel anti-Joodse maatregelen ingevoerd, zoals het ontslag van alle Joodse ambtenaren en het arianiseren van zeventigduizend Joodse bedrijven. Joden mochten alleen naar Joodse scholen en alleen Joodse cliënten waren toegestaan voor Joodse artsen, tandartsen en advocaten. Bovendien vonden er af en toe razzia's plaats. Het Nederlandse volk zou tegen de

Athenaeum Boekhandel

anti-Joodse houding van de Duitsers zijn en geregeld waren er opstanden.²²

Het document genaamd 'Extermination of Jews' van 17 december 1942 is een zeer bijzondere bron. Het werd opgesteld door de regeringen van België, Tsjechoslowakije, Griekenland, Luxemburg, Nederland, Noorwegen, Polen, de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Ierland, de Sovjet-Unie, Joegoslavië en Frankrijk en beschrijft dat de Joden uit alle bezette Europese landen in zeer slechte condities naar Oost-Europa werden getransporteerd. In de kampen in Polen werden ze vervolgens op grote schaal vermoord of ingezet voor dwangarbeid waarbij nog velen om het leven kwamen. De regeringen riepen op alles in hun macht te doen om de barbaarse Hitler-tirannie omver te werpen.²³ De bron is opmerkelijk, omdat uit de literatuurdiscussie blijkt dat de regeringen van de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Nederland ontkennen zo vroeg in de oorlog van de vernietigingskampen af te hebben geweten. Hier zal verderop in het artikel meer aandacht voor zijn. Het rapport 'Enkele indrukken uit Nederland in den oorlog', gedateerd 12 januari 1943, toont opnieuw dat enige kennis over het lot van de Joden al relatief vroeg in de oorlog bekend is geweest. Hierin wordt de grootschalige deportatie van de Joden uit Nederland beschreven, waarbij geen enkele twijfel over hun lot werd geuit. De verwachting was dat na de oorlog nog slechts vijf procent van de Joden in leven zou zijn, de rest zou de 'deportatie en dus massamoord' niet overleven.²⁴

Het document 'Tötungsanstalten', gedateerd 24 april 1943, beschrijft de gruwelijkheden zelfs heel precies. Dit document is opgesteld op basis van een verklaring van een Duitse SS-officier die onder ede getuigde over de gruwelijkheden van de Nazi's met als doel dit wereldkundig te maken. In Polen zouden vier zogenaamde Tötungsanstalten zijn. Tien procent van

de mensen overleed reeds in de treinreis er naar toe. De anderen werden bij aankomst met zevenhonderd mensen tegelijk in een kale ruimte gedreven. Vervolgens werden de uitlaatgassen van een tractor in de ruimte uitgestoten en waren na drie kwartier tot een uur alle mensen door koolmonoxide vergast. In elk van de vier kampen vonden drie à vier vergassingen per dag plaats. Per dag kwamen acht- tot negenduizend mensen om het leven. In totaal waren reeds 6,5 miljoen mensen ter dood gebracht, waarvan vier miljoen Joden en 2,5 miljoen 'krankzinnigen' en intellectuelen. Alle kampen hielden nauwkeurig statistieken bij en steeds opnieuw kregen de commandanten aanmaningen van Hitler en andere hooggeplaatste nazi's om de vergassingen beter en vlugger te doen geschieden. Deskundigen waren bezig met het onderzoeken of het niet 'vlugger' zou gaan met cyaangas.²⁵

Binnen de rapporten van Bureau Inlichtingen aan de Nederlandse regering is wel aandacht voor de situatie van de Joden. Er wordt beschreven dat bijna alle Joden zijn weggevoerd naar kampen en dat de behandeling in de Poolse kampen zo slecht was dat er sprake was van een langzame folterdood. In rapport negen wordt een stuk uit een ander rapport geciteerd: 'Er is uit een oogpunt van moraal en eer hoegenaamd geen verschil in de situatie van de Joodsche en van de niet-Joodsche Nederlanders. Er is alleen dit èene verschil, dat het niet-Joodsche Nederland, ondanks alles, aan het einde van den oorlog in zijn wezenlijke substantie intact is, terwijl het zooveel kwetsbaarder Joodsche Nederland grootendeels fysiek vernietigd zal zijn.'²⁶ Hoewel de beschreven informatie over de situatie van de Joden in Nederland zeer veelzeggend is, doet het geen recht aan de inlichtingen die het bureau betreffende dit onderwerp heeft verzameld. De onvolledige rapportering is vooral opvallend, omdat van alle andere

besproken onderwerpen in de rapporten een representatieve weergave is gegeven van de inlichtingen. Waarom heeft Bureau Inlichtingen dan geen representatieve weergave van de situatie van de Joden gegeven?

WIE WIST WAT WANNEER?

Binnen de historiografie is de discussie over de geallieerde kennis van de Jodenvervolging en de vraag waarom niet besloten werd in te grijpen al meerdere decennia gaande. Rond de eeuwwisseling is de discussie over de vraag ‘wanneer en wat wist de Nederlandse regering in ballingschap over de Jodenvervolging?’ ook in Nederland opgekomen. Binnen dit debat zijn een aantal hoofdrolspelers. Allereerst Wilhelmina-biograaf Fasseur, die een duidelijk maakt dat tijd de onverbiddelijkste is van alle rechters, maar dat hij rechtvaardig moet zijn. Hiermee pleit hij dat men het verleden moet beoordelen/veroordelen op basis van de kennis die toen voorhanden was. De kennis over de Jodenvervolging was volgens Fasseur nauwelijks voorhanden en is vooral pas zeer laat in de oorlog doorgedrongen tot regeringsleiders.²⁷

Andere auteurs die zich aan dit onderwerp hebben gewaagd zijn echter kritischer. Nanda van der Zee bijvoorbeeld is in haar, overigens hevig bekritiseerde, boek *Om erger te voorkomen* (1997) een stuk feller. In dit boek levert Van der Zee stevige kritiek op het feit dat Wilhelmina in de speeches op Radio Oranje, die de koningin zelf schreef, nauwelijks aandacht heeft gehad voor de situatie van de Joden in Nederland. Van der Zee vraagt zich af waarom dit zo was en waarom zij zich niet heeft uitgesproken tegen de gruweldaden van de nazi's, terwijl ze met Radio Oranje een machtig middel om zich uit te spreken in handen had. Iets waarvan ze zichzelf bewust was. Van der Zee benoemt dat berichten over hetgeen zich afspeelde in het bezette Nederland binnen een maand na de besproken gebeurtenis Londen

bereikten, maar dat de redevoeringen van Wilhelmina voor Radio Oranje illustreren dat met de beschikbare informatie weinig werd ondernomen.²⁸ Van der Zee verzaakt echter deze stellingname met bronnen of voorbeelden te onderbouwen.

In zijn boek *‘Wij wisten niets van hun lot’*. *Gewone Nederlanders en de Holocaust* (2012) onderzoekt Bart van der Boom op basis van, onder andere, meer dan honderdvijftig oorlogsdagboeken de kennis die de gewone Nederlanders hadden over de Jodenvervolging ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Hij komt hierbij tot de conclusie dat er onder het gewone volk geen zekerheid bestond over het lot van de Joden. Er waren wel vermoedens dat de Joden het zwaar zouden hebben en dat er veel slachtoffers te betreuren zouden zijn, maar men had geen kennis van de stelselmatige moord op de Joden.²⁹ Dit is een interessante en relevante constatering, omdat het aantoonde dat de regering zich niet nadrukkelijk heeft uitgesproken over de Jodenvervolging, ondanks dat het hier met Radio Oranje wel het middel toe had. Niet alleen had de regering het middel om het Nederlandse volk te informeren, ook de kennis was aanwezig, aldus Katja Happe. De Duitse historica onderbouwt in haar boek *Veel valse hoop. De Jodenvervolging in Nederland 1940-1945* (2018) de stelling dat de Nederlandse regering al relatief vroeg in de oorlog heeft geweten van de vernietiging van de Joden. Happe beargumenteert dat de massavernietiging uiterlijk in december 1942 bekend was, omdat de Nederlandse regering toen de verklaring ondertekende van de geallieerden waarin de Jodenvervolging door de Nazi-Duitsland wereldkundig werd gemaakt.³⁰

Deze stellingname baseert Happe op de door Nederland ondertekende geallieerde verklaring van 17 december 1942, die ik tijdens mijn onderzoek ben tegengekomen in het archief Bureau Inlichtingen (226b) inventarisnummer

Wilhelmina tijdens een radio-uitzending op 30 augustus 1941.

NIOD, Beeldbank WO2, afbeelding 93799.

tweeëndertig van het NIOD. Ook De Jong heeft deze verklaring benoemd. Hij schreef hierover dat het door de Verenigde Staten, Engeland en de Sovjet-Unie was opgesteld en door de regeringen in ballingschap was ondertekend. De Nederlandse ondertekening, waarin minister van Buitenlandse Zaken Eelco van Kleffens een grote rol had, werd door de regering en koningin Wilhelmina goedgekeurd.³¹ Hoe interessant de bron ook is, de bewijsvoering dat de Nederlandse regering, maar ook de Amerikaanse en Britse regeringen uiterlijk in december 1942 van de Jodenvervolgning hebben geweten is niet sterk omdat het slechts één document betreft. Bovendien hebben

andere historici, zoals Fasseur, bronnen getoond die beweren dat de Nederlandse regering pas later van de Jodenvervolgning heeft geweten. Bovendien beweert Fasseur dat er mogelijk wel eerder in de oorlog kennis over de Jodenvervolgning bekend is geweest, maar dat de gedachte aan genocide de verbeeldingskracht te boven was gegaan.³²

De andere inlichtingen, zoals de documenten 'Enkele indrukken uit Nederland in den oorlog' en 'Tötungsanstalten' tonen onomstotelijk dat Bureau Inlichtingen uiterlijk in het voorjaar 1943 heeft geweten van de Jodenvervolgning. Dit betekent echter niet dat de Nederlandse regering hiervan op

de hoogte is geweest, omdat het bureau in de rapporten aan het ministerie van Binnenlandse Zaken en Algemene Zaken de situatie van de Joden geen representatieve weergave heeft gegeven van de inlichtingen betreffende de situatie van de Joden. Hoewel bijvoorbeeld het eerder aangehaalde citaat letterlijk spreekt dat 'het zooveel kwetsbaarder Joodsche Nederland grootendeels fysiek vernietigd zal zijn', mist het de toelichting dat dit inhield dat er tienduizenden Joodse

andere rapporten, die niet in het archief gekomen zijn, de regering weldegelijk op de hoogte heeft gebracht van de Jodenvervolging. Vervolgens heeft de regering deze rapporten afgedaan als onbelangrijk of, zoals Fasseur zou verklaren, de informatie niet kunnen geloven. Een ander mogelijk scenario is dat Bureau Inlichtingen de betreffende inlichtingen en kennis niet aan de regering heeft overgedragen, omdat het niet binnen de taakomschrijving van Bureau

" DE INLICHTINGEN TONEN ONOMSTOTELIJK DAT BUREAU INLICHTINGEN UITERLIJK IN HET VOORJAAR VAN 1943 HEEFT GEWETEN VAN DE

Nederlanders waren vermoord. Ik heb geen bronnen kunnen vinden die andere communicatie tussen Bureau Inlichtingen en de Nederlandse regering over de Jodenvervolging bewijzen. Bovendien was er bij Bureau Inlichtingen geen cultuur zoals bij de CID, waar Wilhelmina door Van 't Sant (te) goed op de hoogte werd gehouden van de binnengekomen inlichtingen en acties. Kortom, ander bewijs voor de kennis van de Nederlandse regering over de Jodenvervolging dan de door Nederland ondertekende verklaring van 17 december 1942 kan ik niet tonen.

Er is echter nog één vraag onbeantwoord gebleven: waarom heeft Bureau Inlichtingen in de rapporten geen volledig beeld geschetst van de Jodenvervolging, terwijl het hier wel inlichtingen over had ontvangen? Antwoord op deze vraag rust enkel op speculatie, omdat ik hierover geen bronnen, noch primair, noch secundair, heb kunnen vinden. Er zijn enkele scenario's mogelijk. Ten eerste bestaat de mogelijkheid dat Bureau Inlichtingen in

Inlichtingen viel. Het betreffende deel van de taakomschrijving luidde immers: het inwinnen, verzamelen en doorgeven van alle inlichtingen op politiek en economisch terrein die van belang waren om de huidige situatie in het bezette Nederland te kennen of die van belang waren voor de voorbereiding van de terugkeer van de regering na de beëindiging van de Duitse bezetting. Mogelijk heeft Bureau Inlichtingen geoordeeld dat inlichtingen over de Jodenvervolging hier niet onder vielen, hoewel het moeilijk voor te stellen is dat de genocide van een bevolkingsgroep niet van belang werd geacht. ■

Miriam van der Veen is masterstudent Internationale Betrekkingen en volgt de onderzoekmaster Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Haar onderzoek is gericht op gewapend conflict in de twintigste- en eenentwintigste eeuw, met een speciale interesse in de Tweede Wereldoorlog.

Noten:

1. Dit artikel is oorspronkelijk geschreven als Bachelor- en Honours-scriptie onder begeleiding van dr. S.F. Kruizinga. G.L. Durlacher, 'Strepen aan de hemel', in J.A. Durlacher-Sasburg en J.M. Meulenhoff bv (red.), *Verzameld werk* (Amsterdam 1997) 9-92, aldaar 25.
2. F.A.C. Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten* ('s-Gravenhage 1993) 7; B. de Graaff, 'De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten: nooit te oud om te leren', *Groniek* 44:193 (2013) 249-261, aldaar 252.
3. C. Hijzen, *Vijandbeelden. De Veiligheidsdiensten en de democratie 1912-1992* (Amsterdam 2016) 87-88.
4. F.A.C. Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten* ('s-Gravenhage 1993) 122-123.
5. Hijzen, *Vijandbeelden*, 88-89; Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, 124.
6. Hijzen, *Vijandbeelden*, 89-90; A. Ausems, 'The "Bureau Inlichtingen" (Intelligence Service) of the Netherlands Government in London, November 1942-May 1945: An Overview of its mission, agents and undercover radio traffic' *Military Affairs* 45:3 (1981) 127-132, aldaar 127.
7. Koninkrijk der Nederlanden, Tweede Kamer der Staten Generaal, Parlementaire Enquête Commissie (PEC) *Regeringsbeleid 1940-1945. De Nederlandse geheime diensten te Londen. De verbindingen met het bezette gebied* (Den Haag 1950) deel 4A 250-251 en deel 4B 10-11.
8. Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, 66; PEC, *Regeringsbeleid 1940-1945* deel 4A 251 en deel 4B 12.
9. Ausems, 'the "Bureau Inlichtingen"', 127; Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, 67; L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945. Deel 9 Londen tweede helft* (Den Haag 1979) 956-957.
10. F. Visser, *De Bezetter Bepied. De Nederlandse Geheime Inlichtingendienst in de Tweede Wereldoorlog* (Zutphen 1983) 181; De Jong, *Het Koninkrijk. Deel 9 tweede helft* 894.
11. De Jong, *Het Koninkrijk. Deel 9 tweede helft*, 935-937, 938-946; PEC, *Regeringsbeleid 1940-1945* deel 4A 197-249.
12. PEC, *Regeringsbeleid 1940-1945* deel 4A 325-328; Ausems, 'the "Bureau Inlichtingen"', 127.
13. NIOD, Archief Bureau Inlichtingen (226b) (verder ABI), inv.nr. 32, document 'Some facts on conditions in occupied Holland' (17-11-1941).
14. NIOD, ABI, inv.nr. 32, document 'brief aan Henri' (15-9-1941).
15. NIOD, ABI, inv.nr. 32, document 'Over de koningin' (3-6-1941).
16. NIOD, ABI, inv.nr. 33, document 'Rapport Bureau Inlichtingen' (zomer 1943).
17. NIOD, ABI, inv.nr. 32, document 'Indrukken en nieuws uit Nederland' (15-12-1942).
18. NIOD, ABI, inv.nr. 35, document 'Recent nieuws uit Nederland' (27-11-1944).
19. Zie bijvoorbeeld: NIOD, ABI, inv.nr. 199, document 'Niet-getiteld document' (11-4-1943); NIOD, ABI, inv.nr. 33, document 'Mededeelingen van een Nederlandsch Industrieel die 2 juni 1943 Nederland verliet' (6-1943); NIOD, ABI, inv.nr. 33, document 'Rapport Bureau Inlichtingen' (zomer 1943); NIOD, ABI, inv.nr. 202, document 'Holland in the week of the railway strike' (najaar 1944).
20. NIOD, ABI, inv.nr. 196, document '79 vaderlanders ter dood veroordeeld' (4-5-1942).
21. Nationaal archief (verder NA), Archief BiZa / AZ Londens Archief (2.04.76) (verder ABiZa/AZ), inv.nr. 161, rapport 1-12.
22. NIOD, ABI, inv.nr. 104, document 'Niet-getiteld rapport' (25-2-1942).
23. NIOD, ABI, inv.nr. 32, document 'Extermination of Jews' (17-12-1942).
24. NIOD, ABI, inv.nr. 32, document 'Enkele indrukken uit Nederland in den oorlog' (12-1-1943).

25. NIOD, ABI, inv.nr. 107, document 'Tötungsanstalten' (24-4-1943).
26. NA, ABiZa/AZ, inv.nr. 161, rapport 1-12.
27. C. Fasseur, *Wilhelmina. Sterker door strijd* (Amsterdam 2002) 128, 142-144.
28. N. van der Zee, *Om erger te voorkomen. De voorbereiding en uitvoering van de vernietiging van het Nederlandse Jodendom tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 1997) 194-198.
29. B. van der Boom, *Wij wisten niet van hun lot'. Gewone Nederlanders en de Holocaust* (Amsterdam 2012) 418.
30. K. Happe, *Veel Valse hoop. De Jodenvervolgung in Nederland 1940-1945* (Amsterdam 2018) 182, 374.
31. De Jong, *Het Koninkrijk. Deel 9 eerste helft*, 533.
32. Fasseur, *Wilhelmina. Sterker door strijd*, 141, 143-144.